ERTAK MODELI ASOSIDA BOŞLANĞIÇ SINF ÖQUVÇILARINING IJODIY MATN YARATIŞ KÖNIKMASINI RIVOJLANTIRIŞ

Madaminova Kumuşoy Baxodir qizi
Urganç RANCH texnologiya universiteti magistranti
https://doi.org/10.5281/zenodo.24239110

Annotatsiya. Tezisda V.Ya. Propp ertak morfologiyasi asosida boşlanğiç sinf öquvçilari uçun soddalaştirilgan olti elementli ertak modeli taklif etilgan, model ustida bajariladigan kreativ amallar va ertak yaratişning beş qadamli algoritmi körsatilgan.
Kalit sözlar: ertak modeli, ijodiy matn, kreativ tafakkur, boşlanğiç sinf, ona tili, modellaştiriş.

Ertak boşlanğiç sinf öquvçisi uçun eng yaqin va tuşunarli janr. Bola maktabga kelgunga qadar köplab ertaklarni eşitgan böladi, şu sababli ertak tuziş topşiriği darsliklarda tez-tez uçraydi. Biroq amaliyot şuni körsatadiki, "Ertak tuzing" topşiriğini olgan öquvçilarning köpi taniş ertakni deyarli özgarişsiz qayta hikoya qiladi yoki bir-ikki gap bilan çeklanadi. Sabab — öquvçi ertakning qanday "qurilgani"ni körmaydi.

V.Ya. Propp ertaklar morfologiyasini tahlil qilib, ularning syujeti çeklangan funksiyalar ketma-ketligidan tuzilişini körsatgan [3]. Boşlanğiç sinf uçun bu funksiyalarni soddalaştirib, olti elementli ertak modelini taklif etamiz (jadval). Jadvalda muallif tuzgan "Sehrli qalam" ertagi namuna sifatida keltirilgan.

Jadval. Boşlanğiç sinf uçun ertak modeli

Element	Savol	Namuna ("Sehrli qalam")
1. Boşlaniş	Qahramon kim, qayerda yaşaydi?	Qişloqda rasm çizişni yaxşi köradigan Anvar ismli bola yaşaydi
2. Muammo	Qanday qiyinçilik paydo böladi?	Rasm tanlovi yaqinlaşganda Anvarning qalami sinib qoladi
3. Yöl va sinov	Qahramon qayerga boradi, nimani yengadi?	U toğ etagidagi keksa ustaning oldiga yöl oladi
4. Yordamçi	Kim yoki nima yordam beradi?	Usta unga sehrli qalam beradi va şart qöyadi: qalam faqat boşqalarga yordam uçun çizadi
5. Qiyin tanlov	Qahramon qanday tanlov qarşisida qoladi?	Anvar tanlovda ğolib böliş uçun sehrli qalamdan foydalanmoqçi böladi, lekin qalam çizmaydi
6. Yakun	Qahramon nimani tuşunadi?	Anvar sehrli qalam bilan maktab devoriga rasm çizadi, tanlovda esa öz oddiy qalami bilan qatnaşadi

Model öquvçiga ertakning "skeleti"ni körsatadi. Endi ijod model elementlarini özgartiriş orqali amalga oşadi. Buning uçun quyidagi kreativ amallar qöllanadi:

- **almaştiriş** — bitta elementni almaştiriş: yordamçi keksa usta emas, gapiradigan qaldirğoç;
- **kengaytiriş** — yangi element qöşiş: yölda qahramon yana bir sinovga duç keladi;

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

- **teskari qiliş** — element xususiyatini teskarisiga aylantiriş: sehrli qalam yordam emas, xalaqit beradi;
- **birlaştiriş** — ikki ertakni birlaştiriş: Anvar boşqa taniş ertakning qahramoni bilan uçraşadi;
- **köçiriş** — voqeani yangi muhitga köçiriş: voqea bugungi şaharda bölib, sehrli qalam örniga sehrli planşet paydo böladi.

J. Rodari ham ertak bilan işlaşda şu kabi usullarni — taniş ertakni ataylab "buziş", ertak qahramonlarini aralaştiriş, ertakka yangi yakun yozişni taklif qilgan [4]. Ertak modeli bu usullarni tizimli va boşlanğiç sinf öquvçisi uçun tuşunarli qiladi.

Model asosida ertak yaratiş beş qadamda amalga oşiriladi:

1. Taniş ertak modelga "ajratiladi": olti elementning har biri aniqlanadi.
2. Öquvçi yoki guruh bitta elementni tanlab, unga kreativ amal qöllaydi.
3. Qolgan elementlar yangi özgarişga moslanadi.
4. Yangi ertak avval oğzaki aytiladi va sinfdoşlar bilan muhokama qilinadi.
5. Ertak yoziladi va model yordamida tahrir qilinadi: har bir element matnda bor-yöqligi tekşiriladi.

L.S. Vigotskiy ta'kidlaganidek, bola tasavvuri tajribadan olingan materialdan quriladi [2]; şu sababli birinçi qadamda taniş ertakni tahlil qiliş muhim. Yaratilgan ertak öquvçining özi va sinf uçun yangi bölsa, u mini-kreativlik mahsuli sifatida qadrlanadi [5]. Matn yaratişda til me'yorlariga, gaplarning töğri tuzilişi va matnning izçilligiga ham e'tibor beriladi [1].

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, ertak modeli boşlanğiç sinf öquvçisiga ijodiy matnning tuzilişini körsatadi va uni özgartiriş orqali yangi matn yaratişga yöl oçadi. Şu tariqa ijodiy matn yaratiş könikmasi ham kreativ tafakkur, ham boğlanişli nutq bilan birgalikda rivojlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Qosimova K., Matçonov S., Ğulomova X., Yöldoşeva Ş., Sariyev Ş. Ona tili öqitiş metodikasi. – T.: Noşir, 2009.
2. Выготский Л.С. Воображение и творчество в детском возрасте. – М.: Просвещение, 1991.
3. Пропп В.Я. Морфология сказки. – Л.: Academia, 1928.
4. Родари Дж. Грамматика фантазии: Введение в искусство придумывания историй. – М.: Прогресс, 1978.
5. Beghetto R.A., Kaufman J.C. Toward a broader conception of creativity: A case for "mini-c" creativity // Psychology of Aesthetics, Creativity, and the Arts. – 2007. – Vol. 1, No. 2. – P. 73–79.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.